

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०

शालेय शिक्षणाची ची प्रमुख वैशिष्ट्ये

डॉ. सोपान कांगणे

प्राचार्य, चंद्रशेखर आगाशे कॉलेज, पुणे
e-mail : sopankangne@agashcollege.org

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (एनईपी) २०२० हे २१ व्या शतकातील पहिले शैक्षणिक धोरण आहे आणि १९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची जागा घेते. प्रवेश, समता, गुणवत्ता, परवडणारे आणि जबाबदारी या मूलभूत खांबावर बांधले गेलेले हे धोरण २०३० च्या एजन्डाशी जोडले गेले आहे. शाश्वत विकासासाठी आणि शालेय आणि महाविद्यालयीन दोन्ही शिक्षण अधिक समग्र, लवचिक, बहु-अनुशासनिक, एकविसाव्या शतकाच्या गरजेनुसार अनुकूल आणि प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या अद्वितीय क्षमता बाहेर आणण्याचे उद्दिष्ट ठेऊन भारताला दोलायमान ज्ञान समाज आणि जागतिक ज्ञान महासत्तेत रूपांतरित करण्याचे उद्दिष्ट आहे.

पूर्व प्राथमिक शाळेपासून इ. १२ वी पर्यंत शालेय सर्व स्तरांवर सार्वत्रिक प्रवेश सुनिश्चित करणे

एनईपी २०२० चे २०३० पर्यंत शालेय शिक्षणात १००% सकल नाव नोंदणी प्रमाण साध्य करण्याचे उद्दिष्ट आहे. यासाठी हाती घेण्यात येणाऱ्या पुढाकारांमध्ये प्रभावी व पुरेशी पायाभूत सुविधा, शाळा सोडणाऱ्या मुलांना परत मुख्य प्रवाहात आणले जाईल, काळजीपूर्वक विद्यार्थ्यांचा तसेच त्यांच्या शिक्षण स्तराचा मागोवा ठेवून शाळेत सार्वत्रिक सहभाग हे सुनिश्चित करण्यासाठी पर्यायी व नाविन्यपूर्ण शिक्षण केंद्रांची तरतूद या गोष्टींचा

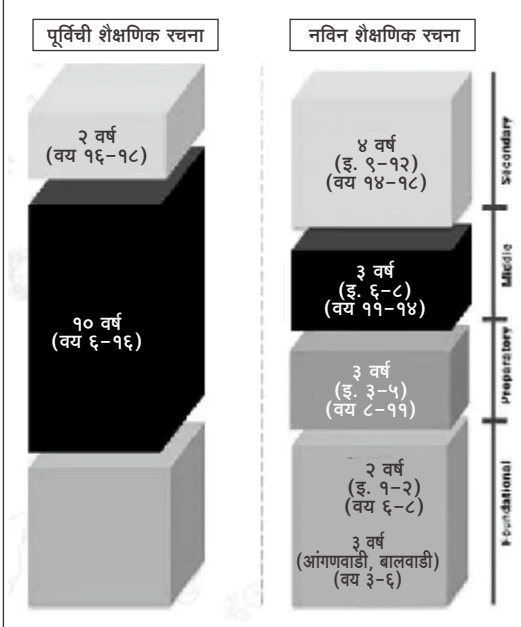
समावेश आहे. शाळा / शाळा संकुल आणि शिक्षकांशी जोडलेले समुपदेशक किंवा चांगले प्रशिक्षित सामाजिक कर्मचारी शालेय वयाची मुले शाळेत जात आहेत आणि शिकत आहेत हे सुनिश्चित करण्यासाठी विद्यार्थी आणि त्यांच्या पालकांसह सतत कार्य करतील.

बाल संगोपन शिक्षण

एनईपी २०२० हे २०२५ पर्यंत ३-६ वर्षांदरम्यानच्या सर्व मुलांसाठी गुणवत्तापूर्ण बालपण काळजी आणि शिक्षण सुनिश्चित करण्यासाठी सुरुवातीच्या निर्णायक वर्षांवर जोर देते. ३ ते ५ वयोगटातील मुलांची सध्याची अंगणवाडी व पूर्व-शाळा प्रणाली तयार केली जाईल आणि ५ ते ६ वयोगट शालेय प्रणालीमध्ये अखंड समाकलित पद्धतीने, एनसीईआरटीने तयार केलेल्या प्ले-वे आधारित अभ्यासक्रमासह समाविष्ट केले जाईल. एनसीईआरटी द्वारे ८ वर्षांपर्यंतच्या मुलांसाठी अर्ली चाइल्डहुड केअर अँड एज्युकेशन (एन.सी.पी.एफ. ई.सी.ई.ई.) साठी राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक फ्रेमवर्क विकसित केले जाईल. बालपण शिक्षणाचे नियोजन व अंमलबजावणी मानव संसाधन विकास, महिला व बालविकास (डब्ल्यूसीडी), आरोग्य आणि कौटुंबिक कल्याण (एचएफडब्ल्यू) आणि आदिवासी व्यवहार मंत्रालय संयुक्तपणे करेल.

नवीन अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक रचना :

अर्ली चाइल्डहुड केअर अँड एज्युकेशनवर जोर देऊन, शालेय अभ्यासक्रमाची १०+२ रचना अनुक्रमे ३-८, ८-११, ११-१४ आणि १४-१८ वर्षे वयोगटाप्रमाणे ५ + ३ + ३ + ४ अभ्यासक्रम रचनेत बदलण्यात येईल. यामुळे आतापर्यंत दुर्लक्षित झालेला ३ ते ६ वर्षे वयोगट, ज्याला जागतिक स्तरावर मुलांच्या मानसिक विद्यांचा विकास करण्यासाठी महत्वपूर्ण टप्पा म्हणून ओळखले जातेतो शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत समाविष्ट होईल. नवीन प्रणालीमध्ये १२ वर्षे शालेय शिक्षण असेल यात तीन वर्षे अंगणवाडी / पूर्व शालेय शिक्षण असेल. नवीन प्रणालीमध्ये चार चरणांचा समावेश

असेल: पायाभूत टप्पा (दोन भागांमध्ये, म्हणजे अंगणवाडी / प्री-कूलची ३ वर्षे इयत्ता १-२ मधील प्राथमिक शाळेत २ वर्षे; दोघेही एकत्र वय ३-८), प्रीपेरेटरी स्टेज (इयत्ता ३-५, वयोगट ८-१०), मध्यम स्टेज (इयत्ता ६-८, वयोगटा ११- १४) आणि माध्यमिक टप्पा (इयत्ता ९- १२ दोन टप्प्यांत

म्हणजेच, पहिला इयत्ता ९ आणि १० आणि दुसरा इयत्ता ११ आणि १२, वयोगट १४-१८).

अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी लक्ष्य करेल, यासाठी त्यांना २१व्या शतकातील महत्त्वाच्या कौशल्यांसह सुसज्ज करणे, आवश्यक शिक्षण आणि समाकलित विचारशक्ती वाढविण्यासाठी अभ्यासक्रम आशय कमी करणे आणि अनुभवात्मक शिक्षणावर अधिक लक्ष केंद्रित करणे हे आहे. विद्यार्थ्यांसाठी लवचिकता आणि विषयांची निवड वाढेल जेणेकरून ते त्यांच्या कौशल्यानुसार आणि आवडीनुसार स्वतःचे मार्ग निवडतील. कला आणि विज्ञान, अभ्यासक्रम आणि अभ्यासक्रम बाह्यउपक्रम, व्यावसायिक आणि शैक्षणिक प्रवाह दरम्यान कोणतेही कठोर विभाजन होणार नाही. विज्ञान, सामाजिक विज्ञान, कला, भाषा, खेळ, गणित या सर्व विषयांवर शाळेत व्यावसायिक आणि शैक्षणिक प्रवाहांच्या समाकलनावर समान महत्व देणे हे उद्दीष्ट आहे.

शाळेसाठी एक नवीन आणि सर्वसमावेशक राष्ट्रीय अभ्यासक्रम फ्रेमवर्क शिक्षण, एनसीएफएसई २०२०-२०२१, एनसीईआरटी विकसित करेल.

एनसीईआरटी आणि एससीईआरटी द्वारे उच्च-गुणवत्तेची पाठ्यपुस्तक सामग्री विकसित केली जाईल.राज्ये त्यांचे स्वतःचे अभ्यासक्रम तयार करतील आणि राज्याचे विशेष गुण आणि साहित्य समाविष्ट करून पाठ्यपुस्तके तयार करतील. सर्व प्रादेशिक भाषांमध्ये पाठ्यपुस्तकांची उपलब्धता प्रथम प्राधान्य असेल. शालेय दप्तर व पाठ्य-पुस्तकांचे वजन कमी करणे देखील अभ्यासक्रम भारतात योग्य ते बदल करून सुनिश्चित केले जाईल.

पायाभूत साक्षरता आणि संख्या ज्ञान मिळवणे

२०२५ पर्यंत इयत्ता १ ते ३ पर्यंत प्राथमिक भाषा आणि गणिताची प्राथमिकता यावर लक्ष केंद्रित

करण्याच्या प्राथमिकतेवर पायाभूत साक्षरता आणि संख्याशास्त्र या विषयावरील राष्ट्रीय मिशन स्थापन केले जाईल. या धोरणानुसार, इयत्ता १ लीच्या सर्व विद्यार्थ्यांसाठी अंतरिम ३-महिन्यांचा प्ले-आधारित शालेय तयारी मॉड्यूलद्वारे शालेय तयारी विकसित करणे; वाचन, लेखन, बोलणे, मोजणी, अंकगणित आणि गणिताचे विचार यावर लक्ष केंद्रित करणे; सतत मूल्यांकन आणि अनुकूली चाचणी; पायाभूत साक्षरता आणि अंकांवरील उच्च-गुणवत्तेच्या संसाधनांचे राष्ट्रीय भांडार; शिक्षकांच्या रिक्त जागा भरणे; पिअर-प्रशिक्षण आणि स्वयंसेवक उपक्रम; प्रत्येक गावात शालेय ग्रंथालये उभारणे; नॅशनल बुक प्रमोशन पॉलिसी तयार केली जाईल आणि भौगोलिक, भाषा, स्तर आणि शैलींमध्ये पुस्तकांची उपलब्धता, प्रवेशयोग्यता, गुणवत्ता आणि वाचकांची खात्री करून घेण्यासाठी पुढाकार हाती घेण्यात येतील.

बहुभाषिकता आणि भाषेची शक्ती

एनईपी २०२० मध्ये बहुभाषिकतेला चालना देण्यासाठी जोर देण्यात आला जेणेकरून मुलांना त्यांच्या देशातील समृद्ध आणि विपुल भाषांबद्दल जाणून घेता येईल आणि शिकता येईल. कमीतकमी इयत्ता ५ वी पर्यंत शिक्षणाचे माध्यम, परंतु प्राथमिकता इयत्ता ८ वी व त्या पुढे, मुख्य भाषा / मातृभाषा / स्थानिक भाषा / प्रादेशिक भाषा असेल. देशातील प्रत्येक विद्यार्थी एक मजेदार प्रकल्प / उपक्रमात भाग घेईल 'भारताच्या भाषा'. इयत्ता ६-८ वी मध्ये कधीतरी, जसे की, 'एक भारत श्रेष्ठ भारत' उपक्रमांतर्गत. विद्यार्थ्यांसाठी तीन-भाषेच्या सूत्रासह एक महत्वाचा आणि समृद्ध करणारा महत्वाचा पर्याय म्हणून शाळा आणि उच्च शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर संस्कृतची ऑफर दिली जाईल. तामिळ, तेलगू, कन्नड, मल्याळम, ओडिया, पाली, पर्शियन आणि प्राकृत यासह भारतातील अन्य

शास्त्रीय भाषा आणि साहित्य विद्यार्थ्यांना पर्याय म्हणून शाळांमध्ये मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध असतील. कोरियन, जपानी, थाई, फ्रेंच, जर्मन, स्पॅनिश, पोर्तुगीज आणि रशियन यासारख्या परदेशी भाषा देखील माध्यमिक स्तरावर दिल्या जातील. भारतीय सांकेतिक भाषा (आयएसएल) संपूर्ण देशभरात प्रमाणित केली जाईल आणि ऐकण्यास असक्षम विद्यार्थ्यांस वापरण्यासाठी राष्ट्रीय आणि राज्य अभ्यासक्रम साहित्य तयार केले जाईल.

मूल्यांकन सुधारणा

समेटिव्ह मूल्यमापनाऐवजी नियमित आणि फोर्मेटिव्ह मूल्यमापन असा बदल होईल, जे अधिक कार्यक्षमता आधारित आहे, शिक्षण आणि विकासास प्रोत्साहन देते आणि विश्लेषण, समालोचनात्मक विचार आणि वैचारिक स्पष्टता यासारख्या उच्च-स्तरीय कौशल्याची तपासणी करते. इ. १०वी आणि १२वी साठी बोर्ड परीक्षा सुरू ठेवल्या जातील परंतु कोचिंग क्लासेस लावण्याची गरज पडू नये अश्या सुधारणा कराव्या. समग्र विकासास प्रोत्साहित करण्यासाठी बोर्ड परीक्षांची नव्याने रचना केल्या जातील; सर्व विद्यार्थ्यांना कोणत्याही शैक्षणिक वर्षादरम्यान दोन वेळा बोर्ड परीक्षा देण्यास परवानगी देण्यात येईल, एक मुख्य परीक्षा आणि एक इच्छा असल्यास सुधारणेसाठी. सर्व विद्यार्थी इयत्ता ३री, ५वी आणि ८वी मध्ये शालेय परीक्षा देतील ज्या योग्य प्राधिकरणाद्वारे घेण्यात येतील.

सर्व मान्यताप्राप्त शाळांच्या बोर्डससाठी विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन आणि मूल्यनिर्धारण करण्यासाठी निकष, मानके आणि मार्गदर्शक तत्त्वे निश्चित करण्यासाठी परख (कामगिरीचे मूल्यांकन, पुनरावलोकन आणि समग्र विकासासाठी ज्ञानाचे विश्लेषण) हे एक नवीन राष्ट्रीय मूल्यांकन केंद्र एक मानक-स्थापना संस्था म्हणून प्रस्थापित केले जाईल. राज्य कामगिरी/संपादन सर्वेक्षण

(एसएस) मार्गदर्शन आणि राष्ट्रीय कामगिरी/संपादन सर्वेक्षण (एनएस) हाती घेणे, शिकण्याच्या निकालांच्या उपलब्धतेवर नजर ठेवणे आणि २१व्या शतकाच्या कौशल्याची आवश्यकता पूर्ण करण्यासाठी शालेय बोर्डसना त्यांचे मूल्यमापन आकृतिबंध/प्रकार बदलण्यास प्रोत्साहित करणे आणि मदत करणे.

न्याय्य आणि सर्वसमावेशक शिक्षण

एनईपी २०२०चे उद्दीष्ट आहे की जन्माच्या किंवा पार्श्वभूमीच्या परिस्थितीमुळे कोणतेही मुल शिकण्याची आणि उत्कृष्टतेची संधी गमावणार नाही. सामाजिक आणि आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटांवर (एसईडीजी) विशेष लक्ष दिले जाईल ज्यामध्ये लैंगिक ओळख (विशेषतः महिला आणि ट्रान्सजेंडर व्यक्ती), सामाजिक-सांस्कृतिक ओळख (जसे की अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, ओबीसी आणि अल्पसंख्याक), भौगोलिक ओळख (जसे की खेडी, लहान शहरे आणि महत्वाकांक्षी जिल्हे), अक्षमता (शैक्षणिक अक्षमता) आणि सामाजिक-आर्थिक परिस्थिती (जसे स्थलांतरित समुदाय, कमी उत्पन्न असणारी कुटुंबे, असुरक्षित परिस्थितीतील मुले, बळी पडलेल्या किंवा तस्करीच्या बळीचे मुले, अनाथ मुले शहरी भागातील बाल भिकारी आणि शहरी गरीब) यांचा समावेश आहे. स्वतंत्र लिंग समावेश निधी आणि तसेच वंचित प्रदेश आणि गटांसाठी विशेष शैक्षणिक क्षेत्रतयार केले जाईल. अपंग मुले मूलभूत अवस्थेपासून उच्च शिक्षणापर्यंत नियमित शालेय प्रक्रियेत पूर्णपणे भाग घेण्यास सक्षम असतील. क्रॉस-डिसएबिलिटी प्रशिक्षण असलेल्या विशेष शिक्षकांची भरती आणि आवश्यक तेथे संसाधन केंद्रांची स्थापना, विशेषतः गंभीर किंवा अनेक अपंग मुलांसाठी समर्थित केले जाईल. अपंगांना सर्व सुविधा आणि त्यांच्या गरजा भागविण्यासाठी आणि त्यांच्या वर्गात त्यांचा संपूर्ण

सहभाग सुनिश्चित करण्यासाठी समर्थन यंत्रणा प्रदान करण्यासाठी शाळा आणि शाळा संकुल समर्थित आहेत. सहाय्यक उपकरणे आणि योग्य तंत्रज्ञान-आधारित साधने, अपंग मुलांना अधिक सहजपणे वर्गात एकत्रित करण्यात मदत करण्यासाठी आणि शिक्षक आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांसह व्यस्त ठेवण्यास मदत केली जाईल. कला-संबंधी, करिअरशी निगडित आणि क्रीडा संबद्ध उपक्रमांमध्ये भाग घेण्यासाठी बाल भवन्स एक विशेष डे-टाइम बोर्डिंग स्कूल म्हणून प्रस्थापित करण्यासाठी प्रत्येक राज्य/जिल्ह्यास प्रोत्साहित केले जाईल. शालेय पायाभूत सुविधांची न वापरलेली क्षमता समुदायासाठी सामाजिक, बौद्धिक आणि स्वयंसेवक क्रिया-कलापांना प्रोत्साहित करण्यासाठी आणि शिक्षकेच्या/शालेय शिक्षणादरम्यान सामाजिक एकता वाढविण्यासाठी वापरली जाईल आणि सामाजिक चेतना केंद्र म्हणून वापरली जाऊ शकते.

शिक्षक भरती आणि करिअरचा मार्ग

शिक्षकांची भरती मजबूत, पारदर्शक प्रक्रियेतून केली जाईल. बढती गुणवत्तेवर आधारित असेल आणि बहु-स्रोत नियतकालिक कामगिरी मूल्यमापनासाठी एक यंत्रणा तयार केली जाईल. शिक्षकांसाठी शैक्षणिक प्रशासक किंवा शिक्षक प्रशिक्षक होण्यासाठी प्रगती मार्ग उपलब्ध असतील. एनसीईआरटी, एससीईआरटी, स्तर व प्रदेशातील शिक्षक, व्यावसायिक शिक्षण क्षेत्रातील तज्ञ संस्था आणि उच्च शिक्षण संस्था इत्यादींच्या सल्ल्यानुसार २०२२ पर्यंत शिक्षकांसाठी एक सामान्य राष्ट्रीय व्यावसायिक मानके (एनपीएसटी) राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषदेद्वारे (एनसीटीई) विकसित केले जातील. या मानकांमध्ये शिक्षकांच्या अपेक्षित भूमिकेची / तज्ञांच्या विविध स्तरांवर आणि त्या टप्प्यासाठी आवश्यक असलेल्या क्षमतांचा समावेश असेल. कार्यकाळ, व्यावसायिक विकासाचे प्रयत्न,

पगारवाढ, पदोन्नती आणि इतर मान्यता यासह शिक्षकांच्या करिअर व्यवस्थापनाच्या सर्व बाबी निर्धारित करण्यासाठी हे राज्य स्वीकारू शकेल. २०३० मध्ये व्यावसायिक मानदंडांचे पुनरावलोकन केले जाईल आणि ते सुधारित केले जातील आणि त्यानंतर दर दहा वर्षांनी व्यावसायिक मानदंडांचे पुनरावलोकन केले जाईल आणि ते सुधारित केले जातील.

शाळा प्रशासन

शाळा या शाळा संकुल किंवा क्लस्टरमध्ये भरविल्या जाऊ शकतात जे व्यवस्थापन आणि प्रशासनाचे मूलभूत घटक असतील जे शैक्षणिक ग्रंथालय आणि मानवी संसाधनांसारख्या पायाभूत सुविधांसह सर्व संसाधनांची उपलब्धता सुनिश्चित करतील उदा. एक मजबूत व्यावसायिक शिक्षक समुदायासह कला आणि संगीत शिक्षक.

शालेय शिक्षणासाठी मानक-ठरविणे आणि अधिस्वीकृती / मान्यता

फायद्यासाठीचा बेबनाव दूर करण्यासाठी स्वतंत्र संस्था मार्फत शाळांचे नियमन व कार्यवाही केली जाईल. पॉलिसी बनविणे, नियमन, ऑपरेशन्स आणि शैक्षणिक बाबींसाठी स्पष्ट, स्वतंत्र प्रणाली ठेवण्याची कल्पना केली आहे. सर्व शाळा काही किमान व्यावसायिक आणि दर्जेदार मानदंडांचे पालन करतात हे सुनिश्चित करण्यासाठी राज्ये/केंद्रशासित प्रदेश स्वतंत्र राज्य संस्था, राज्य शाळा मानक प्राधिकरण (एसएसएसए) ची स्थापना करतील. एसएसएसएने ठरवलेल्या सर्व मूलभूत नियामक माहितीचा पारदर्शक सार्वजनिक स्वयं-प्रकटीकरण सार्वजनिक देखरेखीसाठी आणि उत्तरदायित्वासाठी मोठ्या प्रमाणात वापर केला जाईल. एससीईआरटी सर्व भागधारकांशी सल्ला-मसलत करून शालेय गुणवत्ता मूल्यमापन आणि

मान्यता फ्रेमवर्क (एसक्यूएएफ) विकसित करेल.

ऑनलाइन आणि ऑफलाइन सार्वजनिक प्रकटीकरण आणि पारदर्शकतेवर जोर देऊन सार्वजनिक आणि खासगी शाळांचे समान निकष, बेंचमार्क आणि प्रक्रियेवर मूल्यांकन केले जाईल आणि त्यास मान्यता दिली जाईल जेणेकरून सार्वजनिक उत्साही खासगी शाळांना प्रोत्साहित केले जाईल.

व्यावसायिक शिक्षण

२०२५ पर्यंत शाळा व उच्च शिक्षण प्रणालीद्वारे किमान ५०% विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक शिक्षणाची संधी असेल. मध्यम व माध्यमिक विद्यालयाच्या सुरुवातीच्या वयात व्यावसायिक संधीसह, गुणवत्तापूर्ण शिक्षण उच्च शिक्षणात सहजतेने समाकलित केले जाईल. पुढील दशकात टप्प्याटप्प्याने सर्व माध्यमिक शाळांच्या शैक्षणिक ऑफरमध्ये व्यावसायिक शिक्षण एकत्रित केले जाईल.या दिशेने, आयटीआय, पॉलिटेक्निक, स्थानिक उद्योग इत्यादीं सोबत माध्यमिक शाळा सहयोग करतील.प्रत्येक मुलाला कमीतकमी एक व्यवसाय शिकण्यासाठी आणि बऱ्याच गोष्टींची संधी उपलब्ध होईल. काहीवेळा इयत्ता ६वी ते ८वी दरम्यान स्थानिक व्यावसायिक तज्ञ जसे की सुतार, गार्डनर्स, कुंभार, कलाकार इत्यादी सोबत दत्ताराशिवाय १० दिवसकालावधीचा विनामोबदला प्रत्यक्ष कार्याचा अनुभव. इयत्ता ६वी ते १२वी पर्यंत विद्यार्थ्यांना सुट्टीच्या कालावधीसह व्यावसायिक विषय शिकण्यासाठी इंटरनशिपच्या अशाच संधी आहेत. ऑनलाईन पद्धतीने व्यावसायिक अभ्यासक्रमही उपलब्ध करून देण्यात येतील.

संदर्भ:

https://www.ugc.ac.in/pdfnews/4369921_NEP_Final_English.pdf
https://www.ugc.ac.in/pdfnews/4624329_NEP_final_HINDI.pdf

